

A operación mediática montada arredor do Xacobeo foi devorando a súa esencia e poñendo en risco os fundamentos do seu "éxito", ao devaluar mesmo a propia significación das peregrinacións.

A DESPROTECCIÓN DA CAMIÑARÍA HISTÓRICA NO DEVALAR XACOBEO

Ricardo Polín*

Entrados no século XXI logo dos fastos xacobeos, cómpre un alto no camiño para facer balanço. Vén a conto invocar o título 1 da lei do 96 de protección dos camiños a Compostela e a súa definición como "ben de interese cultural". Catro palabras que valen o seu peso en ouro, tanto máis se somos quen de as facer extensíbeis ao conxunto da camiñaría histórica do país. Andado o tempo, semella pouco axeitado ter incorporado a peregrina cualificación de "ruta principal" para o que se deu en chamar coa imprecisa etiquetaxe de "Camiño Francés", deixando en evidencia unha norma pensada *ad hoc* para dito itinerario conforme cos privilexios exclusivos desta vía mesetaria potenciada de xeito omnímodo polo poder político no seu afán expansionista.

Resulta inútil pretender poñerlle portas ao campo. Inmediatamente, xurdiron voces reclamando os dereitos inalienábeis do conxunto dos itinerarios de longo percorrido cunha forte tradición odepórica. De facto, as rotas xacobeas non emerxeron por xeración espontánea no século pasado, senón por aproveitamento do que en realidade era a nosa estrutura de comunicación internacional, civil, unha realidade complexa e racional que non se pode obviar: camiños francos, de libre tránsito e dominio público, de carácter demanial, nun plano xurídico igualitario.

Deste xeito, na lei do 96 forzábbase o recoñecemento oficial para o que -coa boca pequena- se dera en nomear "vías secundarias" ou "alternativas", subterfuxios utilizados como unha mera concesión para saír do embrollo creado pola propia administración, movéndose o lexislador nun difícil e proceloso equilibrio que a fin de contas desembocaba no artigo 1.2, admitindo o carácter plural do Camiño por antonomasia, como concepto xenérico, e a protección das "rotas históricas recoñecidas documentalmente", expresión que na súa dimensión profunda viña dar conta dun feito camiñeiro que hoxe temos a obriga de abordar con mentalidade máis científica e universal.

OS CAMIÑOS NA PAISAXE CULTURAL

Estamos convencidos de que o proceso lexislativo nacía viciado en orixe, ao pretender un tratamento exclusivo dos camiños con herdanza peregrinatoria á catedral compostelá, sen atender ao feito constatado de que -malia a sobreexplotación- esas vías xacobeas non son máis que unha parte indisciñábel do nó gordiano da vella rede viaria á que lle atribuímos un especial carácter histórico; un tecido baseado na experiencia e, por tanto, moi ben asentado na xeografía humana e oportunamente inserido sen feridas na paisaxe cultural, dado que "a tradición fai aos humanos temperados nas ideas", como diría Julio Caro Baroja.

Perdeuse unha grande oportunidade para ter redactado -por extensión- unha verdadeira "lei de protección dos camiños históricos" como elementos relevantes do patrimonio cultural do país, desbotando esa idea maquiavélica que pretende utilizar en exclusiva a marca "Camiño de Santiago" como plenipotenciaria, resultado de ter posto na teoría xurídica o carro diante dos bois. En consecuencia, o artigo 4 da lei do 96 debería ter sido formulado no sentido de admitir que os camiños vellos constitúen

un ben de dominio público de carácter cultural incluído na categoría de territorio histórico, con aplicación da lexislación xeral galega nesta materia e cos graos e niveis de protección a estudar en cada caso concreto. De aí derivaría a norma específica “dos camiños de peregrinación”, coas súas especificidades, non á inversa.

De certo, logo de se ter reservado inxentes cantidades de diñeiro público para o Xacobeo, a conclusión é que a operación mediática montada arredor desta cuestión foi devorando a súa esencia e poñendo en risco os fundamentos do seu “éxito”, ao devaluar mesmo a propia significación das peregrinacións, con consecuencias tan graves como a urbanización salvaxe da paisaxe rural na que foron inseridos os nosos camiños desde tempo inmemorial, á par que emerxían mareas de “turigrinos” pouco acaídos ao medio natural.

O máis lamentábel foi perder estupidamente a oportunidade de socorrer boa parte da nosa camiñaría histórica no derradeiro cuarto do XX. No intervalo que media desde entón, a “resurrección” dos anos santos non impediu que finasen mudas as últimas testemuñas orais da cultura camiñeira, viaxeiros de a pé que transitaron as corredoiras que fomos enterrando nestes anos da farándula en que a administración tirou para adiante sen verdadeira vontade protectora, tomando decisións curtopracistas que adoitan crear situacións imprevisíbeis, asentando falsos itinerarios por todas partes, indefendíbeis no plano empírico-científico e inabordábeis no ámbito xurídico da protección cultural, só xustificábeis pola presión especuladora que a fin de contas ten esmagado en gran medida a esencia espiritual e simbólica dos vellos camiños.

Así, fóronse inzando de simboloxías turísticas as nosas vereas de longo percorrido, urbanizadas, desnaturalizadas, artificializadas. A consecuencia é ben notoria: languidece o patrimonio camiñeiro tradicional, as derradeiras calzadas no sentido pleno da expresión. Bon exemplo deste desenfoque é a maneira en que o reflecten as exitosas guías (“para peregrinos”), mesmo autocualificadas como “prácticas”, ocultando a súa

ausencia de indagación no plano cultural, histórico ou espiritual, saturadas de recomendacións culinarias, estratexias consumistas e de ocio. Vai embora o sentido da rusticidade e o trato delicado cara o ambiente, o avance no coñecemento da terra humanizada conforme a experiencia atesourada nos camiños e que permanece invisíbel até que non fiquen ninguén para aguantar dos nomes (Uxío Novoneyra na lembranza!).

Con este vasto panorama e o beneplácito tácito dos organismos creados a tal efecto, fóronse alimentando eses proxectos de “adecentamento”, de “mellora”, disfraces verbais para enmascarar actuacións públicas e privadas

impresentábeis, resultado dunha concepción atrasada –subdesenvolvida– do que significa o progreso e a mellora das condicións de vida sustentábeis. Un dato ben elocuente: dos camiños públicos con valor histórico invadidos nas últimas décadas e malia a doutrina acuñada para ese fin, non foi recuperado practicamente nen un só metro de calzadas ocupadas, nen se fixo o menor intento por restituílas ao dominio público. Esta é a outra cara do “fenómeno xacobeo”.

ESPOLIO E FRAUDE NAS DELIMITACIÓNS OFICIAIS

Xa non era posíbel adiar o proceso legal relativo ao documento-base previsto pola lei do 96 relativo ás delimitacións oficiais eternamente preteridas por intereses (ou “desintereses”) políticos, xa superadas por algúns planeamentos municipais cos que entran en colisión e claramente empurradas polas agardadas declaracións da UNESCO sobre a solicitude de patrimonio

mundial para as vías do Norte.

Estes complexos documentos que se deberían ter resolto hai máis dunha década para evitar males maiores, están no punto de mira de numerosos sectores sociais por seren pioneiros no que atinxe á cultura camiñeira de carácter histórico e porque da súa resolución depende en boa medida definir o ser ou non ser da protección dos camiños vellos e do seu territorio de influencia, a súa explicación, valoración e orientación futura. Un labor que –tal e como se prevé na lei– só se pode entender desde o res-

Languidece o patrimonio camiñeiro tradicional, do que son exemplo as exitosas guías “prácticas”, saturadas de estratexias consumistas e de ocio. Vai embora o sentido da rusticidade, o trato delicado cara o ambiente e o avance no coñecemento da terra humanizada

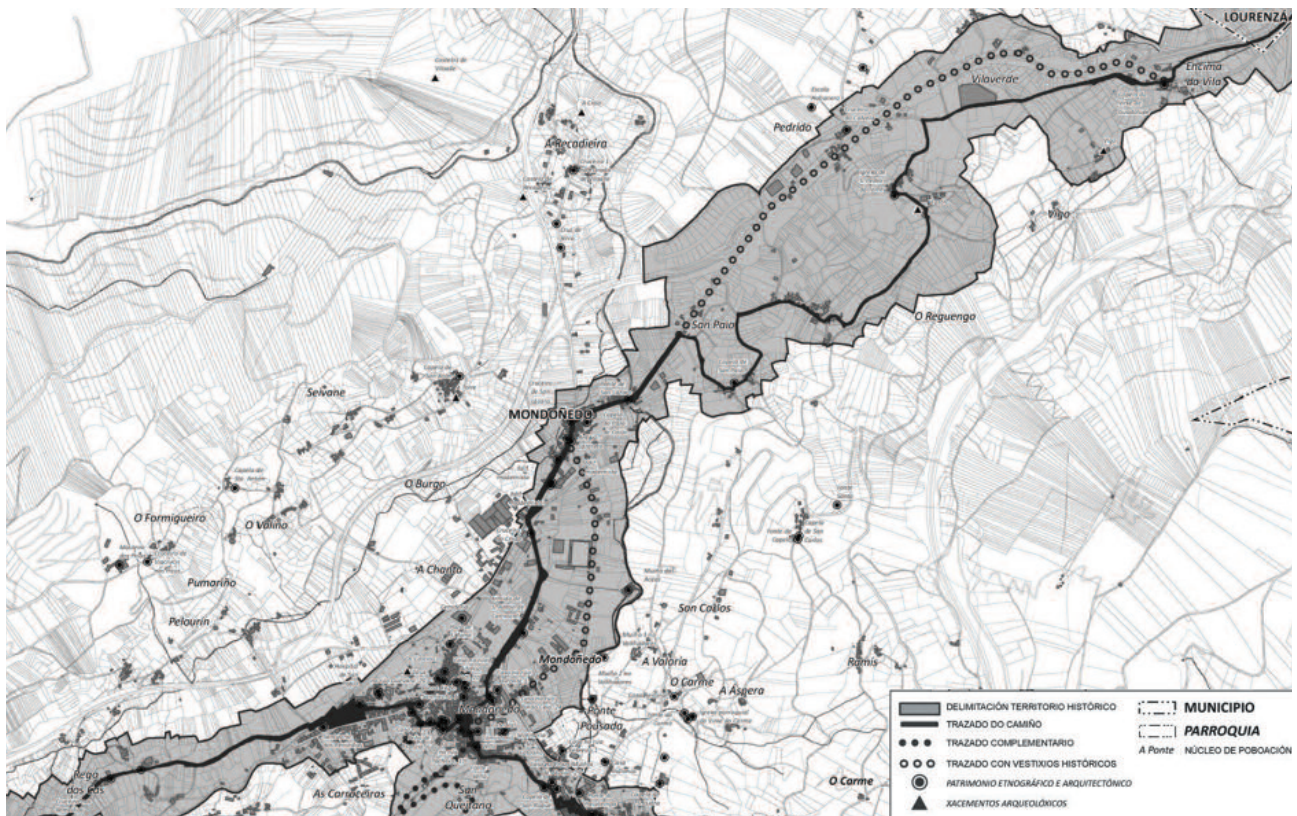
Dos camiños públicos e calzadas con valor histórico invadidos nas últimas décadas, non foi recuperado practicamente nin un só metro. Esta é a outra cara do “fenómeno xacobeo”

En moitos casos, o trazado orixinal dos camiños de Santiago desaparece ao ser apropiado ou desviado polos particulares e as administracións. Véxase a pegada delatora da presunta apropiación da traza histórica, esquecida pola Xunta en O Alto (Lugo).

Desvío artificial do Camiño Primitivo, seguindo a estrada para “facilitar” o tránsito dos peregrinos nun treito de calzada histórica ocupada.

Treito do Camiño Norte da Costa delimitado pola Xunta, onde se implementan 3 alternativas para contentar a todos.

pecto ao ADN das antigas vereas e onde non cabe a programación caprichosa de “roteiros á carta”, tal e como se está a facer, consolidando baixo o abeiro oficial numerosas fraudes itinerarias e patrimoniais que xa cumpren vinte anos sen seren rectificadas e que, por tanto, fóronse asentando con vocación de permanencia.

O xeito en que se está a producir a proclamación destas delimitacións supón unha preocupante perversión do sistema xurídico e democrático. Boa proba son os argumentos esgrimidos pola Consellaría de Cultura en resposta aos recursos contrapostos ao documento de delimitación da vía primitiva a Compostela, aos que no sucesivo nos remitiremos e dos que se desprende a aparición dun novo “diccionario” ou prontuario interpretativo da lei de protección, certamente preocupante no plano cultural: acusar peyorativamente de “afán recreacionista / historicista” aos máis grandes valedores da integridade dos camiños históricos, de facer interpretacións “froitto de ensoñacións persoais”, de recorrer a prácticas acientíficas “próximais á falsidade documental”, de pretender “reconstruír” un camiño medieval coa desculpa de que os camiños citados nos documentos non se poden levar á cartografía ou planos parcelarios sen acudir ás vías existentes (estradas?), de que son meras “hipóteses especulativas” (nunca comprobadas), frustra a posibilidade legal de recuperar a traza dos camiños vellos alí onde o permiten as fontes documentais e arqueolóxicas co pueril argumento de que as reconstrucións historicistas ou arqueolóxicas están prohibidas pola UNESCO e van contra os criterios patrimoniais.

CAMIÑOS SEN ALMA, CORPOS SEN ESQUELETO

É sobradamente coñecida esa estratexia evasiva de derivar cara os valores intanxíbeis ou inmateriais todo o peso argumentativo da defensa do territorio con claro valor histórico, de aí que -nesta réplica recente da Consellaría de Cultura ás alegacións que rexeitan a delimitación oficial do Camiño Primitivo- se apele máis unha vez a paradigmas como o da continuidade baseada en conceptos puramente antropolóxicos, dos que se fai unha auténtica divinización, ao consideralos “integradores, interdisciplinares e modernos”, xustamente porque “fuxen das recreacións especulativas e da fosilización dos bens”, cincunloquio que pretende ago-

char a inhibición administrativa e política de recuperar a trama física da calzada de dominio público e dos seus valores asociados. Nesta avesa dialéctica, evidéncianse algunhas interesadas contradicións:

a) Se recoñecemos o feito constatado de que a traza arqueolóxica non se mantén estática, senón que é resultado xustamente do proceso histórico que engloba, admítese implicitamente que hai unha solución final que foi chegando aos tempos modernos e que é a suma de distintas sincronías ou estadios concretos, unha calzada antiga que alcanzou a nosa civilización. Por outro lado denóstase con vehemencia a historicidade (por certo, primeiro valor nos inquiritos a peregrinos) tachándoa desde o poder político como “fosilizante”.

b) Se por unha banda se basea todo o interese da autenticidade do valor a preservar no feito de ser identificado ou asumido polos seus portadores (UNESCO), por outra, renégase do camiño vello cando convén non abrir a espita da reversión en ocupacións (obsérvese que non falamos de “expropiacións”), apelándose desde as instancias oficiais á metodoloxía etnográfica como único recurso, ben cómodo para quen xestiona a vida pública sen compromiso cos intereses xerais.

c) En correspondencia, a Xunta non ten escrúpulos en admitir sen rubor a habilitación de vías funcionais “á carta” coa sempre doada desculpa de “facilitar o tránsito”, actuando con total subxectividade, no canto de primar a investigación dos treitos de calzada histórica claramente asaltados, as súas causas e solucións acaídas no plano cultural, e recorrendo por sistema ao subterfuxio da suposta característica de “revisábel” que, “teoricamente”, posúe o proxecto oficial, aínda que na práctica todos sabemos cales son as consecuencias para o futuro dunha traza asentada en falso.

Porén, onde fica a adopción de medidas cautelares que xa deberan ter sido adoptadas hai décadas? As repercusións deste despropósito son

tan claras como numerosas: desprotección xurídica do territorio histórico abandonado á súa sorte, feísmo, deterioro da rede camiñeira, perda de señas de identidade do conxunto desta antiga cultura de carácter histórico e desmoralización xeralizada dos sectores sociais implicados na defensa do patrimonio. Unha administración pública democrática non debera funcionar así. Como se pretende a nivel xurídico que estas alter-

Unha administración pública democrática non debera funcionar así, pretendendo que estas alternativas fraudulentas e artificiosas se acollan ao criterio de “autenticidade” definido pola UNESCO

nativas presuntamente fraudulentas e artificiosas se acollan ao criterio de “autenticidade” definido pola UNESCO, se paralelamente se rexeita iniciar o proceso de reversión do paso antigo das nosas calzadas conservadas até a apertura das modernas infraestruturas de comunicación terrestre?

A PEGADA ARQUEOLÓXICA COMO “FETICHE INERTE”

Dado que a consigna oficial semella ser “non se meter en camisas de once varas”..., a administración galega obstínase na entelequia da tradición e da transmisión (UNESCO, 1994) exclusivamente no referente aos aspectos inmateriais (pásmense!) “do patrimonio vivo, non fosilizado”, pretendendo desvirtuar a norma con interpretacións tan rebuscadas como a suposta intención dos reclamantes na “reconstrución” como método a aplicar semellante ao utilizado no caso de barrios históricos.

Con este propósito, entendemos que resulta perentorio saír dos despachos, supeditar métodos burocratizadores ao imprescindible traballo de campo, o cal inclúe a conversa demorada cos habitantes que atesouran unha memoria centenaria dos camiños, e logo dar pasos decididos para inventariar, catalogar, protexer, recuperar, divulgar... Se a nivel oficial os camiños históricos pasan a ter no inmaterial o seu valor estrutural máis importante (unha alma sen corpo, un corpo sen esqueleto) e se a Consellería de Cultura ten asumido que “o valor está no presente vivo” (manter o ritual sen furgar na memoria dos seus símbolos) e que ese pasado histórico é “un fetiche inerte obxecto de contemplación...”, ao consideralo como “non vi-

Hoxe seguen sen inventariar os camiños públicos, sen catalogar e protexer as calzadas históricas que modelaron a paisaxe e os asentamentos, e permítese o seu deterioro acelerado e perda definitiva

venciado”, “non funcionante”, haberá que empezar a se preguntar: quen se encarga de pór en valor e facer visíbel o territorio histórico?

Ao cabo, ese modo de proceder tan anacrónico, conduce a unha perversión tal como tentar convencer aos administrados de que é máis positivo (para quen?) derivar os camiños históricos ás estradas, con posteriores investimentos de fondos públicos na realización de obras paliativas que garantan a seguranza do paso peonil por esas modernas infraestruturas, no canto de investigar a ocupación das vellas vereas e proceder en consecuencia á demarcación do seu territorio histórico e catalogación do patrimonio, como marca a lexislación.

Dúas décadas despois, as nosas cámaras municipais seguen sen inventariar os camiños públicos, sen catalogar e mirar de protexer as calzadas históricas que modelaron a súa paisaxe e asentamentos, permitindo o seu deterioro acelerado ou perda definitiva.

O abandono das calzadas históricas acelera o seu deterioro.

Os proxectos de “adecentamento” ou de “mellora” enmascaran actuacións públicas e privadas, resultado dunha concepción atrasada do que significa o progreso e a mellora das condicións de vida substentábeis. Véxase a fonte de Ribicás (O Burgo, Lugo).

O Foro do Camiño primitivo, formado por 30 entidades culturais, ecoloxistas e sociais, recorreu ante a Xustiza a delimitación oficial do Camiño primitivo por desprotexer a meirande parte do seu trazado histórico.

Don Ramón Otero Pedrayo aseveraba que “canto máis temos andado na vida, máis amor temos aos camiños”. Son as pegadas dos viais de tránsito interxeracional e interterritorial, que trascenden á nosa visión afectiva, os camiños do corazón. Tal é o respecto á historicidade que está en cuestión na delimitación e axeitada protección dos camiños vellos, dos de antes, para os que reclamamos a súa identidade civil. E tamén a nosa demanda de indulto para as derradeiras corredoiras deste noso pobo da noite, porque con elas vai unha parte importante do noso destino.

*Ricardo Polín é autor de diversas investigacións sobre o Camiño Primitivo a Compostela e membro do Foro do Camiño Primitivo.